

Kalandozás a kultúra szó körül

Mielőtt a karaván nekivág a sivatagnak, a tevéket megitatják. Ennek szellemében a száraz, szabványokat taglaló kurzust Bábel tornyával és Hammuráppal vezettem be. Szünetben az egyik diák megkérdezte:

- A záródolgozatban is lesz Hammurápi?
- Nem – feleltem.
- Akkor jó! – Így a diák.

Majd miután a választától újra levegőhöz jutottam:

– A mai építőmérnököt a háború előtt **kultúr**mérnöknek nevezték. Mond ez valamit?

Ettől viszont már benne szakadt meg a szó, és csak annyit tudott kiénekelni:

– Jaaa !!?

Szerencsémre nem hozott zavarba a fiú, noha fordított esetben én bizony visszakérdeztem volna: miért pont kultúr mérnök, miért nem mondjuk ... bigyómérnök? Meg különben is: mit jelent az, hogy kultúr mérnök; mitől „kultúr”?

Nyilván nem attól, amitől kultúrház a kultúrház. Azt is sejtettem, hogy még csak nem is a csőlátásos szakbarbár ellentettjeként a széles látókörű értelmiségit jelenti. De ha nekem szegezte volna a kérdést, hogy akkor ugyan mit? honnan ered? mi a gyökere? – nem tudtam volna ott helyben megválaszolni. Mint hasonló esetekben máskor is, ropant ostobának éreztem magam, úgyhogy rávettem magam a világgönytárra. Egyáltalán: mit jelent az, hogy kultúra?

Wikipedia (6-8 nyelven): vagy semmi, vagy a *colo* igéből származtatják. – Jó, jó, de ebből hogy lett a kultúr mérnök? Gyerünk tovább!

Kondor Zsuzsanna: A kultúra fogalmának és tartalmának változása Cicerótól Carey-ig (2 részben). Az érdekes tanulmány hozadéka: Cicero¹ és Livius² után másfélezer évig, a XVII. század közepéig nincs nyoma ennek a szónak. – Jó, jó, de hogy lett a kultúr mérnök? És miért pont a *cultura*-t használta Cicero is? Gyerünk tovább!

Jelenits István atya írása: Kultúra és kereszténység – kereszténység és kultúra [Vigilia, 2009 / 2 szám]. Tanulságos, a céloom szempontjából annyi többlettel, hogy megtudtam: a kultúra szónak már 1952-ben több mint kétszáz meghatározását számolta össze két angol szerző. – Vagyis belefutnánk, ha a definíció(k) felől közelítenék. De akkor hogyan tovább? Latin szótár!

A Györkösyben ez áll:

colō 3 *colūi, cultus* 1. (földet) művel; *transl.* lakik; ... 2. gondolkodik vmiről, gondját viseli;

ellát, ápol, díszít, nemesít, kiművel; vmit gyakorol; ... 3. ünnepet megül v megtart; tisztel, nagyra értékel v becsül, imád, szentnek tart; ... *deum rite* ~ vallásos szertartás szerint tiszteli istent

cultūra, ae, f. (colo) 1. (meg)művelés, szántás-vetés, földművelés; 2. *transl.* kiképzés, a szellem kiművelése, nemesítés, művelés; 3. tisztelet, hódolat

Miért, hogy ugyanaz a szó jelent földművelést és tiszteletet? Hogy jön össze, mi köze egymáshoz a kettőnek?

Lássuk, hátha a száz évvel korábbi Finály megválaszolja?

colo, colui, cultum, 3.

1) szántóföldet mivel, megdolgoz ...

2) egy helyen sokat mulat, **A**) lakja ...; gyakran istenekről, kikiről azt hitték, hogy valamely helyen többet mulatva, ennélfogva azt a többek felett szerették és védték ... **B**) (*többsnyire újk.*) k. lakik ...

3) *átv. ért.* **A**) valakire v. valamire gondot visel, gondoskodik, valakinek hasznára, segítségére lenni törekszik, valamire gondot fordít, ügyel ... **B**) valaki irányában figyelemmel és tisztelettel van, tisztel, becsül (ugy istent mint embert, hogy magának megnyerje ...) ... **C**) valamivel sokat és szorgalommal foglalkozik, úz, folytat valamit, valamiért izzad, fárad; ... **D**) (*költ. és újk.*) művel, kiművel ... **E**) ékít, díszít ...

A lakni és (istent) tisztelni kapcsolata világosabbá vált [L. fentebb 2) **A**]). – De a kultúr mérnök ... az hogy lett?

Ássunk egy kicsit régebbre:

Cólo, is, etc. Tisztelóm, Lakom, Birom, Megművelem.

– olvasom 1604-ből Szenczi Molnár Albertnél is. Ugyanakkor ezt is:

Cúlter, g.m. Kés.
Cúltio, g.f. Tísteles, Míveles.
Cúlter, g.m. Lakos, Mivés, Tístele.
**Cultrarius, g.m. Aldozatta mé-
Barlo.**

No, ez már érdekes! A **Cultrarius**-szal már kezd értelmet kapni a **Cúlter** (kés), ami fölött Györkösynél átsiklottam. Aztán:

**Cúltus, a, um. Ekeffen meg művelt.
ekefiseret.**
**Cúltus, us. g.m. Isteni tístelet. Bolgá-
lat.**

Cúltus van, de a *cultura*-t – az előzmények ismeretében természetesen – nem hozza.

Nézzük meg, Pápai Páriz Ferencről (1708) mit vett át Bod Péter (1801)!?

Cölo, ui, cultum, ěre : *Tifstelem, Lakom, Megmivelem, Birom. ...*

Mondja még valaki, hogy a latin holt nyelv!

Amúgy semmi új. Lapozzunk tovább!

Culter, tri: m. 2. *Kés. Culter tonforius: Beretva kés. Vĕnatorius: Vaddfz dárda. Culter item. Szántó vas, Hofzszú vas. Aliquid in cultrum vel cultro collocare: Valamit szépen ki-faragni. (Vitruv.)*

Cultra, örüm: pl. n. *Kések. (Prop.)*

Cultrarius, i: m. 2. *Kés-tszindló. Item. Aldozó pap, ki késsel készltette-el az áldozatra való marhát.*

Teljes az összhang Szenczivel.

És így már – a *collocare*-n átlibbenve – az is világos, hogy miért nevezzük faragatlannak a műveletlen embert.

De van itt valami más is. A *Culter*-nél: „*Culter item. [≈] Szántó vas, Hofzszú vas.*” Vagyis eke! Akkor hogy’ is jön össze a földművelés és az istentisztelet? Mi a közös bennük? A **KÉS, a CULTER! Akkor miből is származik a kultúra szó? A kés jelentésű culter-ből.**

Évezredek távolából filológus legyen a talpán, aki képes megdönthetetlenül bizonyítani – leszámítva a János apostolra való hivatkozást³ – mi volt előbb: a *culter* (kés) vagy a *colo* ige. Nem vagyok nyelvész, és ha más oldalról közelíték, csupán a megfigyeléseimre hagyatkozom: amikor a kisgyerekek beszélni kezdenek, előbb mondanak főneveket, mint ígéket. Miért lett volna másképp, amikor az emberiség tanult beszélni? Ebből pedig az látszik logikusan következőnek, hogy valószínűleg a *culter* lehetett előbb.

Ez egyúttal a magyarázatát is adhatja a *colo* ige o-u (vagy inkább u-o?) hangzováltásának.

Nem állhatom meg, hogy ne mutassam meg a **culter** körüli gyönyörűséges szócsokrot: *cultor, cultus, cultura ...*

Cultio, ōnis: f. 3. *Tifsteles, Miveles. Agrı cultione se delectare: A földnek mivelesében magát gyönyörködietni.*

Cultor, ōris: m. 3. *Cultor agrorum: Szántóvető. Cultor vinearum: Szőlő-mives. Cultor Minervae: Tanító.*

Cultrix, icis: f. 3. *Miveledő. Cultrix nemorum Diana: Erdőben lakik.*

Cultum, i: n. 2. *Ékesen mivelet, Ékeslttetett, Pingvia culta: Kővér földek.*

Cultura, ae: f. 1. *Miveles, Tifsteles. Cultura vitium: Szőlő-miveles. Cultura potentis amici:*

Cultus, a, um: *Ékesen meg-mivelet, Ékeslttetett. Cultus vestis candida sacerdos: Fejér ruhában öltözött pap. Rus cultissimum: Szép mivelet mező. Cultus animus: Tudós.*

Cultus, us: m. 4. *Isteni tifstelet, szolgálat, Ékesseg. Cultus crinalis: Hujban való ékesseg. Mollissimus cultus: Kényes öltözett. Cultus cum elegantia, & copia: Tszifra drága öltözett. Cultu humili alliquem educare: Alaton módon nevelni valakit. Cultus Deorum: Isteni tifstelet. Cultus pastoralis: Juhász öltözett. Cultus iustı mundior: (Liv.) Igen tszifra öltözött. Cultus animi: Az elmének tudománnyal ékesltése. Afficere cultum effluorem in verbis: A beszédet igen válogatott szókkal tszifrázni.*

De a kultúrmérnök... mi köze a kultúrmérnöknek a késhez?!? Vagy akárcsak a (föld) műveléshez?

Ezen a ponton briliáns eszmeftuttatásba lehetne kezdeni – a kultúrmérnököt levezetendő – a századforduló körül működött, a földművelésügyi miniszter alá rendelt kultúrmérnökségekről⁴ (L. pl. História 2010/6–7 szám), amik vízmentesítés, talajjavítás által tettek hasznosíthatóvá jelentős földterületeket.

A megoldás – bármily csábító lenne is – mégsem ebben, hanem a mérnök-ség legrégebbi ágában, a földmérésben rejlik. Ez az ókori Egyiptomban egy rendszeres feladatot jelentő foglalkozás volt: a Nílus-menti földeket minden áradás után lehetett újból és újból kimérni. Vagyis mit csinálni? Fölosztani, azaz földarabolni. Eleink ugyan zsinórral mérték ki a földeket, de darabolni mivel is lehet? Úgy van: vágóeszközzel. Például késsel.

És hogy ezzel a gondolatmenettel nem állok egyedül, tanúmnak idézem Pápai Páriz Ferencet:

Cultello, are: *A mezőt finórral egyaránt elosztom, mérem.*

Cultellus, i: m. 3. *Dim. Késeska. (Varro.)*

Culter, tri: m. 2. *Kés. Culter tonforius: Beretva kés. Vĕnatorius: Vaddfz dárda. Culter item. Szántó vas, Hofzszú vas. Aliquid in cultrum vel cultro collocare: Valamit szépen ki-faragni. (Vitruv.)*

És ez az! **Ettől volt kultúrmérnök a kultúrmérnök** – még ha eredendően csak a földmérés⁵ jelenthette volna is.

Áttekintve a *culter* körül sarjadt szavak jelentését, tartalmát – n-plusz-egyedik definícióval, legalábbis saját használatra – a kultúrát úgy értelmez-ném, mint: a teremtett világtól eltérően, emberi tevékenység lelki, szellemi, anyagi eredménye.

Már csak egy kérdésem maradt: hogyan lett a *colo* ige?

Jegyzetek

¹ Cicero (Kr. e. I. sz.): „cultura animi philosophia est”, azaz: a lélek művelése a bölcselkedés [Tusculanae Disputationes című művében]

² Liviusnál (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) megjelenik a „colere” metaforikus jelentése” – K. Zs. szerint: a coloból képzett ’cultus’ szó alakjában

³ „Kezdetben vala az Ige.” (Jn 1,1)

⁴ Kvassay Jenő szervezte és vezette. Működése első másfél évtizede alatt 600 000 kataszteri holdat, vagyis kb. 345 ezer hektárt, azaz 3450 négyzetkilométert vontak művelésbe.

⁵ Miért geodéta a földmérő? Miért nem geometrés (vagy latinosan: géométer)? ... No, ez már egy másik „mise” tárgya lenne.